

3. Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 – початок 1919 р.) // Історичні зошити. Академія наук України. Інститут історії України. – К., 1993. – 102 с.; її ж. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: Рік 1919-й // Історичні зошити. Академія наук України. Інститут історії України. – К., 1996. – 81 с.; її ж. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: Рік 1920-й // Історичні зошити. Академія наук України. Інститут історії України. – К., 1997. – 94 с.
4. Табачник Д.В. Українська держава і біла гвардія: від протистояння до запізненого компромісу // Політика і час. – 1996. - №7. – С. 59 – 67; №8. – С. 67 – 74; Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей: Из истории гражданской войны в Крыму. – Симферополь: Таврия, 1997. – 349 с.; Гаврилюк Г. Спроба укладення військової конвенції УНР з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р. // Київська старовина. – 1997. - №3 – 4. – С. 152 – 156; Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 рр. – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 639 с.; Матвієнко В. Зовнішньополітичне відомство УНР за доби Директорії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – 2001. – Вип. 20. – С. 60 – 63; Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1999. – С. 173 – 181; Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). – К.: Просвіта, 1999. – 508 с.; його ж. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.; Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т. 2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / В.Ф.Солдатенко (кер.), Верстюк В.Ф. – К.: Генеза, 2003. – 488 с.; Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. – К.: Альтерпрес, 2001. – 160 с.
5. Гаврилюк Г. Спроба укладення військової конвенції УНР з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р. // Київська старовина. – 1997. - №3 – 4. – С. 152 – 156.
6. Іванець А. Українське підпілля в армії Врангеля // Пам'ять століть. – 2001. - №5. – С. 148 – 152.
7. Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 рр. – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.
8. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т.2.: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / Солдатенко В. (кер.), Верстюк В. – К.: Генеза, 2003. – 488 с.
9. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 639 с.
10. Яблонський В.М. Директорія УНР: формування засад української державності в 1918 – 1920 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 19 с.
11. Лозовий В.С. Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень – листопад 1919 року): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 20 с.
12. Крупина В.О. Білий рух в Україні (1917 – 1920 р.р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005, – 17 с.
13. Ковальчук М. Українська Народна Республіка та Збройні Сили Росії: від переговорів до війни (вересень 1919 р.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К, 2003. – Т. 7. – С. 288 – 305; його ж. Дипломатія Антанти, російський білий рух і незалежність України (травень – серпень 1919 р.) // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К., 2004. – Вип.: 4. – С. 519 – 564; його ж. Українська Народна Республіка та Білий рух: на шляху до війни (серпень 1919 р.) // Мандрівець. – 2006. - №4. – С. 29 – 39; його ж. Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське протистояння. – К.: Темпора, 2006. – 576 с.
14. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське протистояння. – К.: Темпора, 2006. – 576 с.
15. Козерод О.В. Білий рух в Україні (червень 1919 – листопад 1920 рр.) (Історіографія проблеми): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1996. – С. 9; Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.). – К.: Олан, 2003. – С. 482; Ковальчук М. Війна Української Народної Республіки зі збройними силами Півдня Росії (осінь 1919 р.): проблеми сучасної української історіографії // Історичний журнал. – 2004. - №12. – С. 35.

В.О. Гандзюк

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ ПЕРІОДУ УНР В ОЦІНЦІ
ПОДІЛЬСЬКИХ ЧАСОПИСІВ 1920 Р.**

Навесні 1920 р. загальна політична ситуація складалася так, що польські війська, зайнявши протягом 1919 р. основну частину Білорусі та українські землі до річок Збруч та Горинь, здійснювали інтенсивну підготовку до війни з радянською Росією. Тоді ж у Варшаві, за дорученням Головного отамана С. Петлюри, дипломатична місія УНР вела переговори про сформування спільного антибільшовицького фронту. У результаті протягом 21-24 квітня 1920 р. було підписано політичну, торговельно-економічну та військову конвенції [1].

В умовах налагодження дружніх стосунків між двома країнами Голова Директорії УНР С. Петлюра розпочав вживати заходи щодо об'єднання усіх українських військових сил, поповнювати їх новобранцями. Але вже з перших днів це не вдавалося. Польська адміністрація дозволила функціонування тільки двох дивізій. Тому, напевне, мають рацію ті історики, котрі вважають, що керівництво Польщі, незважаючи на широкі проукраїнські жести, перешкоджало створенню сильної України.

Важливу роль у формуванні громадської думки, висвітленні реальної політології, розробці важливих українських питань, що стосувалися боротьби за державну незалежність відігравала преса. Вона на високому професійному рівні аналізувала суспільні явища воєнної доби, публічно коментувала, а подеколи й коригувала дії державних мужів. Зокрема, газети Поділля перетворили свої шпальти на справжній рупор революційних процесів, відображали небачений доти порив нації до самостійності, вели хроніку крайових і республіканських подій. У складних умовах подільські друковані органи були єдиною прикметою українського суспільного життя.

Мета цього дослідження – показати, як демократичні часописи Поділля, що виходили у 1920 р., впливали на перебіг боротьби українського народу за національне визволення, висвітлювали настрої різних соціальних верств та оцінювали українсько-польські відносини останнього періоду Директорії УНР.

З перших днів після укладення військової конвенції між двома сусідніми країнами подільські періодичні видання наголошували на труднощах, які відчувала тоді національна армія. Зокрема, у передовій статті, вміщеній у газеті «Україна», зазначалось: «В умовах нестачі та важкого матеріального поневіряння доводиться нашому славному війську проводити боротьбу. Часто й густо голодні, неодягнені й не обуті наші лицарі-козаки йдуть переможно в бій, віддаючи своє життя за волю Республіки» [2].

Цього не могли не помічати і не розуміти політичні урядові кола УНР. Знову Україна ставала тільки картою в грі сильніших сил – Антанти, Польщі, більшовицької Росії, тільки ареною сутичок [3]. «Зараз ми перебуваємо в такому стані, що дійсно не знаємо, хто наші друзі, хто з нами чи проти нас. Ті, кого ми вчора вважали за своїх ворогів, – сьогодні наші спільники, а ті, на кого покладалось багато надій, у критичну хвилю нашого державного життя – від нас одвернулись», – такі міркування наводились у передовиці газети «Хвиля».

Єдиний вихід із ситуації, як підкреслювалося у публікації, – спиратися на свій народ, орієнтуватися на власні сили. Саме тому урядові варто було якнайшвидше скликати передпарламент, аби там «в тісній і безпосередній праці з представниками народу, черпаючи його свіжі сили, практично виконати історичну місію – відбудування Української Народної Республіки» [4].

Тема скликання передпарламенту домінувала на першому засіданні Ради Народних Міністрів у Кам'янці-Подільському за участю Головного отамана С. Петлюри. Виступаючи перед присутніми, він відзначив: «Аби будівництво нашої держави й забезпечення нашої суверенності відбулось, українському урядові у своїй відповідальній праці варто спиратися на населення, взяти допомогу од нього в формі притягнення різних кругів українського громадянства до творчої державної праці як в центрі, так і на місцях» [5]. Головний отаман запропонував Раді Міністрів у найкоротший термін розробити відповідний законопроект про скликання передпарламенту.

Одним з головних завдань державного будівництва була справа організації державного апарату. «На жаль, жоден уряд УНР не брався реалізувати цю справу сповна, – наголошувалося у газетній періодиці. – Причиною цього були ті обставини, в яких повставала і творилась наша держава. Українська Республіка розпочала своє життя із колишньої Російської імперії в революційних умовах, прийнявши у спадщину російську структуру державного апарату. І Центральна Рада, і Гетьманат намагались розбудувати його, ввести нові органи із новими компетенціями та функціями. Однак це породило багато непотрібних інстанцій і співробітників, що займалися формалізмом. виправити ситуацію взялася Директорія УНР, розпочавши відповідальну справу

із чистого аркуша: «Для нас вибору – старе чи нове – немає, а стоїть ясно завдання: творити нове, використавши для цього лише старі цеглини» [6].

У середині травня 1920 р. до Вінниці почали прибувати урядовці, відомі партійні та громадські діячі. І хоча міністерства працювали, урядове життя було зовсім не безхмарним. Після укладання договору і конвенції з Польщею без відома Ради Народних Міністрів та її керівництва, уряд на чолі з прем'єром І. Мазепою пішов у відставку.

Йшов час, а нового не було сформовано. Це створювало обстановку невизначеності, «породжувало версії легенд, казок, пліток і давало підґрунтя для агітації, провокацій, вносило хаос і дезорганізацію в державно-суспільне життя, шкідливо відбивалося на загальному перебігу державних справ всередині і ззовні країни» [7]. Громадськість вимагала діяти у непростих умовах швидко і ефективно: «У найвідповідальніший момент нашого державного відродження новим представникам влади необхідно рельєфно змалювати політичний курс, стати на правильний шлях для успішного закріплення нашої державності, знайти зрозумілу мову для співпраці з організованим суспільством, створивши єдиний демократичний фронт» [8]. Нагальною була потреба пошвавлення урядово-державотворчої праці [9].

Широкі верстви були шоковані приходом поляків, не знали, як їм діяти. Повстанці, побувавши у Головного отамана, вимагали пояснень: чому на території Поділля посиленням темпами запроваджується колонізація, грабуються селяни, здійснюються розстріли невинних людей, закриваються українські школи [10] тощо. Селяни також говорили: «Ніхто ще нам не залив стільки сала за шкіру, як польські пани» [11].

Частими і тривалими у Вінниці були зустрічі С. Петлюри із представниками уряду, що пішов у відставку, але виконував певні функції, а також місцевого самоврядування, бо якраз у травні 1920 р. в містах Подільської губернії свою діяльність відновили земства, що були розпущені після окупації краю денікінцями [12].

Про важке становище, зокрема, Вінницького самоврядного органу повідомлялось у місцевій пресі: «Кошторису на поточний рік складено не було; чергових зборів не відбулося; повітова управа досі немає ніяких вказівок і директив у напрямку подальшого ведення народного господарства і його розмірів; на 1-е квітня за населенням рахувалося недоплатою останніх років більш 7 млн. крб.; зараз ніяких платежів не поступає і на 1-е травня, в момент відновлення діяльності земства після відходу більшовиків, в розпорядженні повітової управи не було жодного шага грошей у буквальному розумінні цього слова» [13].

Окремі керівники УНР виношували думку про проведення земської реформи. До її розробки залучались і представники Вінницького земства. 15 травня в народній управі відбулась нарада, на якій було запропоновано проект створення нових органів самоврядування, до відання яких мали перейти земельні та лісові справи, військова повинність, міліція тощо [14].

Незважаючи на всі труднощі, земська управа розгорнула активну діяльність. З'явилися сподівання, що «земство помаленьку, крок за кроком, знову може відродитися для виповнення тих великих завдань з підвищення економічного й культурного добробуту населення, для яких воно на початку було покликано» [15].

У хліборобській Україні першочерговим стояло й земельне питання, від розв'язання якого, як підкреслювалось у пресі, залежатиме загальнодержавна справа. Адже до цього часу постійні зміни суспільно-політичного устрою «переплутали, збили з толку селянство і воно не знає тепер, на яку ногу стати. За останні роки спостерігалася тенденція селянства придбати землю у власність, бо, як справедливо кажуть, «взимку нам землю дають, а восени разом з хлібом одбирають». Унаслідок такої політики попередніх урядів поля не засіяні, культура хлібів низилась, а взагалі збіжжя нема й насувається примара голоду» [16]. Саме тому сільське населення закликала владу Директорії УНР розглянути земельну справу на державному рівні.

Запорукою прогресивного розвитку УНР було налагодження міжнародних відносин із центральними державами Європи. Насамперед це мало позитивно вплинути на подолання економічної кризи в країні. Досить привабливою виявилася пропозиція Німеччини щодо експорту в УНР залишків індустріального виробництва.

Однак реалізувати цей стратегічно важливий проект було складно, оскільки Антанта, яка не наважувалася визнати самостійність України, намагалася перешкодити німецькому «Drang nach Ukraina» [17]. Зважаючи на такі обставини, українська влада почала шукати спільні точки дотику з іншими економічно стійкими державами, а також спрямовувати у необхідне

русло національний інтелект, використовувати для індустріальних потреб свої природні багатства. Тоді ж до Вінниці почали прибувати іноземні дипломати.

Знаковою подією стало оприлюднення у пресі 27 травня 1920 р. рішення про сформування нового уряду на чолі з В. Прокоповичем. Те, що уряд сформовано, було подією обнадійливою. В одному з номерів газета «Україна» повідомляла, що, нарешті, урядову кризу подолано: «Ще в старі часи державу порівнювали з кораблем, а правників – з лоцманами. Державний корабель потребує здатного лоцмана – уряду, поки він на місці і вартує, на кораблі більш чи менш спокійно... Нарешті, кабінет міністрів існує. Склад його має якісні і визначені риси, ті самі риси, які характеризують увесь сучасний український рух, а саме: діловитість і працездатність. Думка громадянства про об'єднання всіх сил народу для рятування України й будівництва її держави прекрасно конкретизована в новому складі кабінет...» [18].

Водночас у подільській пресі почастишали матеріали, де висловлюються думки про те, якою повинна бути влада, як треба діяти, що захищати. «Влада повинна бути одноликою, в якій би всі однаково думали, вірили і робили, – відзначала газета «Наш шлях». – Влада повинна бути тверда, смілива, рішуча й уперта, а м'якості, сентиментальності й нерішучості не повинно більше бути. Нарешті влада має ефективно працювати: для цього треба взяти в руки себе самих і всі виконавчі органи, бо там, окрім балачок, саботажу й ледарства, зараз нічого немає... Пан Головний отаман у своїй промові у Вінниці, а потім у Києві наголошував на тому, що у нас мусить бути хвилина за годину, день за місяць. А державний апарат робить зараз навпаки: в місяць те, що повинен зробити в день... Наше завдання – лише звернути увагу на те, що зараз повторюється стара історія. Ми відстаємо від життя, ми гаємо золотий час. Ми мусимо знати, що військове міністерство в два місяці зобов'язане дати таку армію, навчену й дисципліновану, яка б легко захистила східні кордони України. Це категорична вимога життя...» [19]

Трохи згодом преса радила, як треба діяти керівництву УНР, аби налагодити процес інформування громадськості про найважливіші події в суспільно-політичному житті країни: «Як колись – торік – так само і тепер в урядових сферах весь час ідуть жваві балачки про необхідність широкої інформації селянства і війська, про поширення серед працюючих верств ідей незалежності і державності України. Наслідком відсутності певної організації є страшна руїна народного духу, розпорошення народніх сил, так далі бути не може. Хочемо армії і незалежної України – мусимо поставити діло пропаганди і інформації, як слід. Хочемо, щоб нарід наш зрозумів, що робиться на Україні і для чого робиться, – мусимо розказати, роз'яснити йому друкованим і усним словом» [20].

«Населення не тільки далеко відлеглих місцевостей, але й околиць Вінниці живе найнеможливішими чутками про стан нашої справи. Чутки ці сіються ворогами України з провокаційними цілями: підірвати в народові віру, вбити його скарб й паралізувати волю. І треба сказати, вороги досягають своєї мети, бо зв'язку з центром нема і населення вірить усьому, що йому кажуть...» [21].

Правда, ці чутки мали певне реальне підґрунтя, бо вже 5 червня 1920 р. Червона армія перейшла в контрнаступ, шматувала польсько-український фронт, тиснула війська [22]. Вінницький повіт знову зайняли більшовики й український уряд змушений був виїхати спочатку до Жмеринки, а потім до Проскурова [23]. Недовгим було перебування польської й української армій у Києві: більшовики скупчили значні сили, а з Кавказу викликали армію Будьонного. Поляки поспішно залишили Київ. Побоюючись бути відрізаними від Польщі, вони відійшли за Збруч [24].

У цей скрутний момент Головний отаман С. Петлюра звернувся з відозвою до всіх повстанців, окремих відділів, що самостійно виступили на боротьбу проти «насильника – московського комуніста», в якій закликав: «Коли ми будемо битись не поодиноці, а організовано, вкупі, коли ми будемо бити ворога не розчепіреними пальцями, а міцно стиснутим кулаком, тоді наша боротьба буде успішною. А тому наказую: зголошуватися до начальників найближчих українських військових формувань, де вони будуть приймати з великою радістю і направляти для переорганізації в сталі й дієві частини» [25].

Однак очікуваного результату подібне звернення не принесло. У липні польські й українські війська продовжували відступати, а Червона армія оволоділа Летичевом, Проскуровим, Кам'янцем-Подільським. Польські й українські збройні формування відійшли за Збруч і на території краю було відновлено радянську владу.

Подальший наступ більшовиків відкинув українську армію у Галичину за Дністер, а польську армію загнав під Варшаву. Однак знекровлені в попередніх боях радянські з'єднання

взяти польської столиці не змогли. Провівши мобілізацію та отримавши воєнну допомогу від Франції, Й. Пілсудський швидко відкинув Червону армію за Буг [26].

У цей несприятливий для молодого Української держави час у газетній періодиці Поділля продовжували з'являтися матеріали, в яких засуджувались і викривалися злочини більшовизму. «Якоюсь безвихідною гіркотою і сумом віє від блискучого зовнішнього боку цього більшовицького руху, – констатував у передовиці часопис «Подольский край». – Ця вакханалія концертів, мітингів, виступи куплетистів і оповідачів нагадує бал під час чуми. Хіба це більшовизм? Цькування одного класу іншим з метою насилля, грабування, експлуатації робітника. Розкидання довкола звинувачень в саботажі, сіяння ворожнечі, проведення окрім фронтової, війну в тилу – ось більшовизм. Й іншим він бути не може, а знамените слово «товариш» є насмішкою над обдуреними громадянами» [27].

Тим часом у серпні розпочалися польсько-радянські переговори. Попри наміри УНР С. Петлюри продовжувати війну, щоб забезпечити умови для існування союзної Польщі, 12 жовтня 1920 р. в Ризі було підписано між РСФСР і УРСР, з одного боку, і Польщею, з іншого, угоду про перемир'я [28]. За його умовами воєнні дії могли тривати ще 6 днів. При цьому застерігалось, що війська протиборчих сторін будуть тимчасово займати територію, на якій вони опиняться в день закінчення війни, тобто 18 жовтня. Польське командування скористалося цим пунктом і взяло під свій контроль значну територію Поділля й Волині. У деяких місцях їм вдалося просунутися вглиб краю до 70 км.

Незважаючи на такий поворот подій, Головний отаман військ УНР С. Петлюра не зміг змиритися з позицією союзників, а тому вирішив тільки зусиллями власних збройних формувань продовжити боротьбу з більшовиками. Відтак для поповнення бойових частин Української армії було оголошено мобілізацію на дійсну військову службу [29], що «сприятиме підняттю тих сил, того духу, котрі створять броню для Української держави і будуть гарантією її подальшого становлення і процвітання. Армія скаже своє останнє переможне слово» [30].

25 жовтня польське командування через мирну делегацію в Бердичеві заявило, що воно взагалі знімає з себе будь-яку відповідальність за дії українських національних військових формувань і вважає, що лінія, яку займали польські війська на момент припинення воєнних дій, проходить на схід від Старої Синяви через Новокосянтинів, Літин, Бар, Шаргород, вздовж течії річки Мурафи, до Яруги на Дністрі [31].

Отже, в їхніх руках опинилися Кам'янецький, Проскурівський, Ушицький, Летичівський, частина Могилівського, Вінницького та Літинського повітів. Окрім польських військ, оборону в цьому регіоні зайняли українські війська (40 тис. осіб), а також російські козачі частини під командуванням генерала Перемикіна, які номінально підпорядковувались генералу Врангелю (10 тис. осіб) і «викликали політичні ускладнення на фронті» [32]. Їм протистояла 14-та радянська армія під командуванням І. Уборевича [33].

Незважаючи на те, що більшовицькі війська вели успішні наступальні операції й були небезпечними виключно за своєю кількістю, у подільській пресі із зовсім протилежного боку відображався моральний дух бійців, «який підтримувався штучно і мав за основу зовсім незрозумілі для загальної маси ідеї. На фронті серед червоноармійців відбулася довільна демобілізація, розпад, викликані укладеним перемир'ям з Польщею... Вони наступали без виконання тактичних маневрів і при повній відсутності стратегії...» [34].

Із захопленням радянською розвідкою документів армії Директорії стало відомо, що її командування планує великий наступ на півночі Подільського плацдарму, метою якого є захоплення Вінниці та Жмеринки. Крім того, петлюрівське командування сподівалося з'єднатися з антирадянськими партизанськими загонами, що діяли за лінією фронту. Командування 41-ої армії вирішило випередити противника і почати наступ. З цією метою 45-ту дивізію було перекинуто з Вінниці в район, що на півдні від Джурина. Зайняли вихідні позиції й інші частини радянських військ.

Відчуваючи безвихідь, Головний отаман військ УНР, уряд і військове керівництво знову звернулися до народу за допомогою в об'єднанні сил для вирішального бою за визволення від більшовицького нашествия. У цьому документі звучав заклик не вірити, що українська армія розбита, бо «вона ще сильна духом, несе лад і спокій, освячений в боях жовто-блакитний прапор, на якому полум'яно світяться слова «За волю святу, за землю народную, за Україну Велику». Поряд із закликом спільними силами врятувати рідний край, влада УНР ніби звітувала, чого досягнуто за три революційних роки. Зокрема, зазначалося, що в Україні знайшли мирне і вільне співжиття всі національні меншини, налагодилася торгівля, держави

Європи вийшли на шлях розвитку політичних і торговельних зносин, готувався акт амністії «всім синам Батьківщини, які заблукали в житті й готові викупити свою провину, ставши в оборону рідної державності» [35].

Хоча звертання про допомогу було почутим, проте виявилось занадто пізно. 10 листопада Червона армія перейшла в наступ на багатьох ділянках фронту. 45-та дивізія в цей день збила з позицій дві стрілецькі дивізії Директорії та прорвала фронт у напрямку Чернівці – Муровані Курилівці. У ході цих боїв була фактично виведена з ладу одна з найкращих частин Петлюри – «залізна дивізія», захоплено близько 400 полонених, 6 гармат, 11 кулеметів, великий обоз [36]. Внаслідок цього прориву українська армія змушена була почати відхід по всьому фронту.

Під ударами радянських військ, що вийшли на лінію Кузьмин – Лянцкорунь, 16 листопада об'єднані польсько-українські війська із значними запасами матеріальних цінностей, продовольчими обозами залишили державний центр УНР – Кам'янець-Подільський. Сучасний дослідник С. Литвин у зв'язку з цим наголошує: «Давнє місто над Смотричем лишилося в історії як цитадель в Українській державі ХХ ст., остання столиця УНР» [37].

Єдиним центром опору став Проскурів, який обороняли найбільш боєздатні частини С. Петлюри і Кавказький зведений козачий полк під командуванням полковника Яковлева. У ніч з 19 на 20 листопада 1920 р. розпочався запеклий бій за місто. На ранок радянські війська увірвалися в Проскурів.

Після цього рештки українського, польського й російського війська розпочали евакуацію через р. Збруч. Проте здійснити її повністю не вдалося. Вранці 22 листопада бригада Г. Котовського форсованим маршем вийшла з с. Ванієвки, що поблизу Чорного Острова, у напрямку на Волочиськ. Сюди ж рушив корпус Червоного козацтва В. Примакова. Зламавши опір військ, що прикривали переправу через р. Збруч на лінії Гарнишівка – Янушівці, бригада Г. Котовського надвечір 22 листопада ввірвалася у Волочиськ. Останніх п'ять верст до міста котовці пройшли галопом під шквальним артилерійським і кулеметним вогнем. Із захопленням Волочиська відрізані від переправи українські воїни потрапили в полон.

Волочиська операція завершила смугу кровопролитних боїв між регулярними військами протиборчих сторін на теренах краю. Польський Сейм відмовився продовжувати війну. Українські частини, що перейшли кордон Польщі, були роззброєні й розміщені в спеціальних таборах. 21 травня 1921 р. в одному з них з'явився Й. Пілсудський, віддав честь українським офіцерам і сказав: «Панове, я вас перепрошую. Я вас дуже перепрошую» [38].

Однак навіть після того, як у листопаді 1920 р. останній солдат української, польської та білої армії покинув Подільський регіон, більшовикам було далеко до повного контролю над подільським населенням [39]. Велика кількість селянства, особливо заможного, залишалася запеклим ворогом «червоного терору комунізму»⁴⁰, продовжувала вперту, хоча і неузгоджену партизанську війну з більшовиками за волю і самостійність України.

Отже, здійснивши аналіз демократичних часописів Поділля 1920 р., можна зробити висновок, що в останній період Директорії УНР на пресу лягли відповідальні завдання захищати, організовувати та виховувати народ. Газетна періодика впливала на перебіг національно-визвольних змагань, висвітлювала настрої різних соціальних верств, відображала амплітуду всіх суспільно-політичних перетворень в регіоні, об'єктивно оцінювала значення українсько-польських відносин в антибільшовицькій боротьбі.

Подільська преса зафіксувала досвід і багато повчальних уроків, які не втратили своєї актуальності на сучасному етапі розбудови української державності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: Навч. посіб. / Реєнт О., Коляда І. – К.: Школа, 2004. – С. 268.
2. Україна. – 1920. – 26 трав.
3. Станович М. Йозеф та Симон // Вінниччина. – 1992. – 31 жов.
4. Хвиля. – 1920. – 14 трав.
5. Там само. – 1920. – 15 трав.
6. Там само. – 1920. – 13 трав.
7. Подольский край. – 1920. – 30 мая.
8. Там само.
9. Хвиля. – 1920. – 8 трав.

10. Воловик В., Вініковецький С. З історії громадянської війни на Вінниччині (1920) // З історії радянської Вінниччини. – Вінниця, 1960. – С. 10.
11. Вісті ВУЦВК і Харківського губвиконкому. – 1920. – 5 черв.
12. Стецюк В. Вінницьке повітове земство в період національно-демократичної революції 1917-1920 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2004. – Т.13. – С. 370.
13. Хвиля. – 1920. – 16 трав.
14. ДАВО. – Ф. Д – 255. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 26.
15. Хвиля. – 1920. – 16 трав.
16. Там само. – 1920. – 8 трав.
17. Подольський край. – 1920. – 30 апр.
18. Україна. – 1920. – 27 трав.
19. Наш шлях. – 1920. – 18 трав.
20. Україна. – 1920. – 24 трав.
21. Хвиля. – 1920. – 20 трав.
22. Станович М. «В бурю та серед скель...» // Вінниччина. – 1992. – 7 листоп.
23. Малигін А. Вінниччина в добу Директорії // Тези доповідей 15-ої Вінницької обласної історико-красознавчої конференції 14 травня 1996 р. – Вінниця, 1996. – С.40.
24. Станович М. «Запануєм, браття милі, в червоній сторонці...» // Вінниччина. – 1992. – 14 листоп.
25. Хвиля. – 1920. – 18 трав.
26. Крип'якевич І., Гнаткевич Б. Історія українського війська: в 12-ти вип. – Тернопіль: Збруч, 1992-1993. – Репринтне вид. кн. 1936 р. – Вип. 12. – С. 567.
27. Подольський край. – 1920. – 26 сент.
28. Воловик В., Зінько Ю. Останні події Української революції 1917-1920 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. III. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П. Григорчука. – Вінниця, 2002. – С. 41.
29. Подольський край. – 1920. – 29 сент.
30. Там само. – 1920. – 1 окт.;
31. ЦДАРА Російської Федерації. – Ф. 1499, оп. 1, спр. 119. – Арк. 23-26.
32. Подольський край. – 1920. – 26 окт.
33. Дубинський І., Шевчук Г. Червоне козацтво. – К., 1961. – С. 141.
34. Подольський край. – 1920. – 27 окт.
35. Там само. – 1920. – 11 нояб.
36. Дубинський І., Шевчук Г. Червоне козацтво. – К., 1961. – С. 141.
37. Завальнюк О., Комарницький О. В часи української революції // Кам'янець-Подільський: історико-популярний нарис. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 75.
38. Рубльов О., Ресент О. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – К.: Альтернативи, 1999. – С. 244.
39. Рибак І. Наш край в історії України. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. – С. 137.
40. Подольський край. – 1920. – 5 окт.

О.А. Мельничук

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (20–30-ТІ РР. ХХ СТ.) ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦДАВО УКРАЇНИ

Наукове дослідження історії становлення та функціонування системи соціального страхування в Україні у 20 – 30-х рр. ХХ ст. дозволяє виокремити цілий спектр джерел, які, тією чи іншою мірою висвітлюють діяльність страхових органів у зазначений період. До вказаного переліку входять архівні фонди радянських, партійних та, безпосередньо, страхових органів різних рівнів; опубліковані союзні та республіканські нормативні акти, що регулювали відносини у сфері соціального страхування; матеріали офіційної та відомчої статистики; збірники документів та матеріалів; періодичні видання тих часів – журнали, газети, бюлетені. Кожна із вказаних груп джерел відіграла важливу роль у створенні цілісної та об'єктивної характеристики діяльності органів соціального страхування та визначенні їх місця і ролі у системі соціального захисту населення України досліджуваного періоду.

Метою зазначеної статті є аналіз однієї із базових груп джерел – матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), переважна більшість яких вперше вводяться до наукового обігу. У статті подано характеристику фондів даної установи, що містять відомості про діяльність органів соціального страхування УСРР у 20 – 30-ті рр. ХХ ст.